

У четвертому розділі договору визначалася відповідальність МТС і колгоспу за його порушення. Наприклад, якщо колгосп не здав належної кількості натуроплати, нараховувалася пеня. Через недоброякісне виконання роботи МТС, колгосп міг її не прийняти й тоді МТС змушена була за власний рахунок виправляти недоліки. Порушення зобов'язань за договором прирівнювалося до порушення Закону держави, визначалася відповідальність винної сторони. Не передана колгоспом натуроплата, нарахована за роботи МТС, стягувалася з колгоспу через Народний суд, незалежно від розміру позову, а в разі злісної нездачі натуроплати, винні, крім того, притягалися до судової відповідальності, а на колгосп накладався грошовий штраф у розмірі половини вартості незданої частини натуроплати [1, 70].

Значний відсоток випадків вказує на те, що окремі роботи з договірними зобов'язаннями не виконувалися. Причин цьому було декілька, зокрема, незадовільне використання тракторного парку, у зв'язку з гострою нестачею причіпних сільськогосподарських машин, недостатня ефективність організації роботи машинно-тракторного парку як з боку МТС, так і колгоспів тощо. Так, згідно постанови №175 Виконкому Малинської Райради депутатів трудящих від 9 травня 1949 р. «Про виконання договорів МТС із колгоспами», робота у цій МТС не була перебудована, внаслідок чого, план не було виконано за жодним видом тракторних робіт [8, 281].

За виконання тракторних робіт, часто не зверталася належна увага на роботу колгоспів, які відставали. Так, у колгоспі ім. Петровського с. Городище, із запланованої веснооранки в 130 га, – виорали лише 31, з плану культивування в 240 га – лише 131, із сівби у 110 га – посіяли 38. Такий стан із виконанням договорів мав місце і в колгоспах «Спільна Праця» с. Ворсівки, ім. Кагановича с. Федорівки та ім. Щорса с. Щербатівки. Виконком Райради зазначив: «Директор МТС тов. Янчук та старший агроном Григоренко не забезпечили належного керівництва в справі своєчасного і якісного виконання договорів з колгоспами, що привело до такого протилежного стану з виконанням плану робіт в колгоспах вцілому по МТС» [8, 282].

В цьому розділі договору йшлося також про Раду МТС, яка була колегіальним органом. Вона спрямовувала роботу на виконання договірних зобов'язань як з боку МТС, так і колгоспів, керувала їх виробничим життям за всіма показниками. На Раді МТС обговорювалися плани робіт у колгоспах, хід їхнього виконання, за укладеними договорами, особливо щодо основних видів робіт, строки й якість, хід здачі натуроплати. Крім того, намічались конкретні заходи щодо виконання договору МТС із колгоспами у встановлені строки та поліпшення якості робіт [1, 71]. Таким чином, голови МТС і колгоспів використовували Раду для запобігання й усунення недоліків у роботі.

Не дивлячись на деякі прорахунки в дотриманні сторонами договірних зобов'язань, у 1950 р. гарних результатів із виконання тракторних робіт у комплексі досягли Чорнорудецька, Барашівська, Романівська, Попільнянська, Андрушівська та інші МТС [9, 21]. Упродовж 1946–1950 рр. зростає технічна оснащеність землеробства. Машинно-тракторні станції Житомирської обл. виконували в колгоспах 84,5 % всіх робіт. Підвищилася ефективність використання техніки.

Важливим кроком на шляху подальшого розвитку та зміцнення сільського господарства стало укрупнення колгоспів, що здійснювалося згідно з постановою ЦК ВКП(б) «Про укрупнення дрібних колгоспів і завдання партійних організацій у цій справі». Внаслідок

цього, замість 1926 сільськогосподарських артільей, утворено 925, з середньою площею ораної землі у 1300 га. Це дало змогу скоротити адміністративно-управлінський апарат на 5318 чоловік і заощадити 1650 тис. трудоднів на рік [10, 184]. Однак, оскільки колгоспи були дрібними, держава не могла здійснити реорганізацію машинно-тракторних станцій і передати техніку колгоспам, що мало б підвищити рівень сільського господарства. Укрупнивши ж дрібні колгоспи, влада могла впливати на них через МТС і здійснювати цю політику через поставку тракторів та інших сільськогосподарських машин.

Таким чином, прийнятий у січні 1948 р. Радою Міністрів Типовий договір, який діяв до 1954 р., регулював економічні відносини між колгоспами та МТС. Після затвердження цього документу, здавалося, що враховано всі моменти у питанні врегулювання зобов'язань між колгоспами та МТС. Однак уникнути проблем не вдалося. Так, за укладання договорів з колгоспами, МТС виходили, як правило, тільки з визначення обсягу робіт, які вони зобов'язувались виконати в колгоспі. МТС-івці, часто не знали і не уявляли собі специфіку ділянок, призначених для обробки, вже хоча б з погляду рельєфу. Інколи МТС відмовлялися від робіт, які були зазначені в договорі, через непридатність виділених колгоспами ділянок для тракторних робіт (горби, дрібні розкидані ділянки). Втім, незважаючи на це, такі договірні відносини допомагали колгоспам і МТС взаємодіяти в правових рамках.

1. Гайдуцький П.І., Лобас М.Г. *Відродження МТС (Організація машинно-технологічних станцій в ринкових умовах)*. – К., 1997.
2. Ровчак Л.В. *Машинно-тракторні станції в Україні (50-ті рр.): дис. ... канд. іст. наук.* – Донецьк, 2000.
3. Петров В.М. *Історична роль машинно-тракторних станцій та перспективи їх розвитку в Україні // Економіка АПК.* – 2010. – № 2.
4. Голікова О.М. *Продаж техніки МТС колгоспам: до історії ухвалення рішення // Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* – Х., 2008. – Вип. 11.
5. *Держархів Житомирської обл. (далі – ДАЖО).* – Р. 895. – Оп. 6. – Спр. 23.
6. *ДАЖО.* – Р. 1150. – Оп. 1. – Спр. 41.
7. *ДАЖО.* – Р. 3067. – Оп. 1. – Спр. 11.
8. *ДАЖО.* – Р. 895. – Оп. 6. – Спр. 37.
9. *ДАЖО.* – Р. 2622. – Оп. 1. – Спр. 1246.
10. Булкін Г.П., Іващенко О.М., Матяшук В.О., Москвін П.П. *Нариси історії Житомирської обласної партійної організації.* – К., 1980.

Sydorov K.S. *The economic relations between the MTS and collective farms during the 1950th in the Zhytomyr region.* In this papers are examined the economic relationship between collective farms and MTS in the 50th of the XXc. in the Zhytomyr region.

Key words: machine-tractor stations (MTS), farms, a typical contract

Т. О. Кулікова

ПРОДАЖ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ТЕХНІКИ МАШИНО-ТРАКТОРНИХ СТАНЦІЙ КОЛГОСПАМ УРСР У 1958–1959 рр.

У статті аналізуються особливості процесу продажу сільськогосподарської техніки машино-тракторних станцій колгоспам у ході реорганізації МТС 1958 р.

Ключові слова: техніка, машинно-тракторна станція, колгосп

Пошук нових методів організації господарства у сучасній Україні супроводжується глибокою економічною кризою, особливо помітною в агропромисловому комплексі. Серед проблем галузі важливого значення

ня набуло питання матеріально-технічного забезпечення сільського господарства, що потребує залучення як світового, так і власного досвіду. У зв'язку з цим, актуальності набуває об'єктивне дослідження особливостей функціонування системи матеріально-технічного забезпечення сільського господарства у радянську добу, зокрема питань, пов'язаних з процесом реорганізації машинно-тракторних станцій (МТС), що відбувався у другій половині 1950-х рр. Саме останній аспект визначив мету пропонованої розвідки.

Перші праці, в яких дослідники звернулися до питань, пов'язаних з процесом реорганізації МТС, побачили світ ще в 1959 р., коли передача сільськогосподарської техніки колгоспам лише закінчувалася. Зокрема слід звернути увагу на статтю П. Клімова [1], якою побіжно розкриті причини, хід реорганізації МТС і процес передачі техніки колгоспам. Проте, висновки були тенденційними і не відзначалися об'єктивністю. Схожі риси були притаманними і для більшості інших досліджень з цієї тематики, опублікованих урядянський період. Більш ґрунтовно питанням реорганізації МТС займалися Г. Ольшевська [2] та Л. Єременко [3], запропонувавши комплексний аналіз процесу передачі техніки колгоспам і функціонування новостворених ремонтно-технічних станцій (РТС). За час незалежності України окремими аспектами вказаної проблеми займалися С. Кульчицький [4], Л. Ровчак [5], І. Романюк [6] та ін.

На початку 1958 р. у сільському господарстві УРСР назріла потреба реорганізації системи матеріально-технічного забезпечення. МТС, які до цього залишалися по суті монополієм власником на засоби сільськогосподарського виробництва, вже не могли ефективно виконувати ті завдання, які стояли перед ними. Відсутність їх зацікавленості в підвищенні урожайності та порушення умов типових договорів з колгоспами негативно позначилися на ефективності сільського господарства та на вартості його продукції. В той же час більшість колгоспів республіки економічно зміцніли, зросли їхні прибутки, відбулись якісні зміни в матеріально-технічному забезпеченні. Колгоспи робили спроби вести господарство так, як це було вигідно їм. Проте, оскільки майже вся сільськогосподарська техніка знаходилася в МТС, ці спроби були малоефективними. Відтак, суперечності, що виникли у відносинах між МТС і колгоспами, вимагали якнайшвидшого вирішення.

Цей процес отримав поштовх під час розгляду питання щодо шляхів подальшого розвитку сільського господарства країни на пленумі ЦК КПРС 25–26 лютого 1958 р., коли була остаточно вирішена доля МТС. У постанові визнавалося за необхідне реорганізувати їх у РТС і продати колгоспам техніку [7, 365]. Відповідно до рішення пленуму, кожне господарство незалежно від рівня рентабельності й економічного становища, мало купувати техніку. З цього часу колгоспи були змушені готувати кадри механізаторів, проводити ремонт техніки, купували запасні частини, паливо, мастило за свій рахунок. У березні 1958 р., на основі постанови лютневого пленуму ЦК КПРС, сесія Верховної Ради СРСР прийняла закон «Про дальший розвиток колгоспного ладу та реорганізацію машино-тракторних станцій». Відповідно до нього, «реорганізація МТС мала здійснюватися поступово, із врахуванням розвитку економіки окремих колгоспів і особливостей різних зон і районів Радянського Союзу, і в терміни, встановлені Радами Міністрів союзних республік» [8, 223]. Після цього в країні розпочалося втілення в життя основних його положень.

Хоча, передбачена реорганізацією передача техніки колгоспам, розпочалася ще до прийняття згадано-

го закону. На початку березня 1958 р. у Києві відбулася представницька нарада, на якій розглядалися питання майбутньої реорганізації. З огляду на відсутність затвердженого порядку і умов продажу техніки, вона прийняла рішення про порядок передачі сільськогосподарських машин із МТС в колгоспи, що і поклало початок процесу реорганізації в УРСР. Фактично, не маючи ще визначених цін на техніку та розробленого порядку її продажу господарствам, колгоспи вже почали отримувати її в користування. Кошти вони мали сплатити після прийняття відповідних рішень [6, 70]. Тому лише після прийняття інструкції Міністерства сільського господарства і Міністерства фінансів СРСР «Про порядок та умови продажу колгоспам тракторів, сільськогосподарських машин і механізмів, що належать МТС», в Україні розпочався реальний продаж техніки. Для забезпечення цієї інструкції навесні 1958 р. у кожному районі створювалися спеціальні комісії. Вони відповідали за надання техніці МТС належного стану, раціональний розподіл звільненого персоналу, правильну оцінку вартості техніки. Технічний стан тракторів і машин та відсоток їхнього зносу визначався вищевказаними спеціальними комісіями.

Проведення реорганізації МТС у різних регіонах мало свої особливості. За інформацією сільськогосподарського відділу ЦК КПУ, 1958 р. у Сумській обл. налічувалося 659 колгоспів, з яких прийняли техніку від МТС – 181 (27,4 %). Темпи цієї передачі були повільні, робота організована незадовільно, а техніка передавалася не відремонтованою. У Хмельницькій обл. процес передачі проходив організованіше, де з 836 колгоспів прийняв техніку 501. Однак із 68 МТС області повністю її передали лише 6. З Харківщини повідомляти, що з 747 колгоспів області прийняли техніку 426. Всього ж купували техніку 699 господарств, а для 48 зберігався попередній порядок обслуговування через МТС [9, 134]. Отже, процес передачі техніки колгоспам проходив досить нерівномірно. Лише в 13 областях УРСР техніку прийняли всі колгоспи республіки. 662 економічно слабкі колгоспи не мали фінансових можливостей для придбання техніки і мали обслуговуватись тими МТС, які продовжували функціонувати, або ж новоствореними РТС.

Щоправда низькі темпи передачі техніки колгоспам часто гальмувалися роботою самих комісій. В окремих областях мали місце серйозні порушення, які стосувалися завищення відсотку зносу машин. У Криму знос проданих машин визначався в 22 %, Харківській обл. – 23,8 %, Чернігівській і Житомирській – 26,5 %, тоді як у Волинській – 38 % у Сумській – 37 %, Київській – 35 %, Чернівецькій і Закарпатській – 35,9 %, за середнього показника в УРСР – 28,6 %. З метою ліквідації подібних порушень, в ці області відряджалися спеціалісти для з'ясування причин завищення зносу та надання експертної допомоги. Мали місце зволікання та витрати суто організаційного характеру. Їхня причина полягала в тому, що Головне управління сільськогосподарського постачання (Головсільгоспстач) Міністерства сільського господарства давало неправильні вказівки щодо цін продажу [10, 112]. У більшості випадків продаж техніки проводився у відповідності до встановленого порядку, що однак не допомогло повністю вберегти від порушень.

Загалом, згідно закону «Про дальший розвиток колгоспного ладу та реорганізацію машино-тракторних станцій», остання мала проводитись поступово. Проте, в її практичному здійсненні керівництво допустило поспішність. Незважаючи на заклики до обережності, її провели протягом одного року відразу по всій

території одночасно. Результат виявився негативним, що позначилось на матеріально-фінансовому становищі колгоспів. Відповідно, знижувалася оплата праці й ускладнювалася виплата на трудовні [2, 16]. У постанові комісії з питань сільського господарства Верховної Ради УРСР від 10 червня 1958 р. «Про хід реорганізації МТС» вказувалося, що в кінці травня 1958 р., з 12928 колгоспів, які «виявили бажання» придбати сільськогосподарську техніку, оформили купівлю техніки відповідними актами 12613 господарств [12, 416]. У подальшому найбільш інтенсивний продаж машин відбувався протягом другого кварталу 1958 р. В кінці року він був вже практично завершений.

У цей час більшість колгоспів, особливо економічно слабких, укрупнювалися. З 1 січня до 1 травня 1958 р. в УРСР були укрупнені 975 колгоспів. Крім цього, передбачалося перетворити на радгоспи – 31 колгосп та приєднати до них 46, передати лігоспам та іншим організаціям – 43 і реорганізувати в промислові артілі 2 колгоспи. Таким чином, в республіці залишилися 13590 колгоспів, з яких 12928 прийняли техніку МТС, початкова балансова вартість якої була 5,4 млрд. крб. [13, 47]. Однак у республіці залишилися 713 колгоспів, в основному економічно слабких, які не викупили техніку. Для їхнього обслуговування залишено без реорганізації 41 МТС і 57 РТС. Найбільша кількість колгоспів, які не придбали техніку, зосереджувалися в гірських областях республіки [9, 3].

Залишаючи певну частину МТС, керівництво сподівалося, що колгоспи зможуть подолати своє відставання і невдовзі придбають техніку. Однак, через скасування натуральної оплати за роботу МТС і перехід на грошові платежі, колгоспи Полісся і Західних областей УРСР, які не придбали техніку, опинилися в більш скрутному становищі, ніж були раніше. Це пояснювалось тим, що раніше ставки натуроплати були диференційованими в районах республіки і встановлювалися незалежно від державних витрат на тракторні роботи. Тому колгоспи мали платити за собівартістю виконаних робіт, тобто значно більше, ніж раніше коштувала натуроплата [9, 4]. Так, у Червоному р-ні, Сумської обл., були залишені 2 МТС – Есманську та Вільно-Слобідську. 1957 р. у колгоспах зони діяльності цих МТС було виконано механізованих робіт на 160 тис. га умовної оранки, за які колгоспи здали натуроплату на суму 3985 тис. крб. (за цінами 1958 р.). За однаковий обсяг механізованих робіт колгоспи району 1958 р. мали сплатити вже на 1901 тис. крб. більше, порівняно з 1957 р. Статистика підтверджує, що, якби колгоспи Червоного р-ну придбали техніку, їхні витрати склали б 4894 тис. крб. або біля 1 млн. менше, ніж вони заплатили за роботи МТС в 1958 р. Це призвело до того, що колгоспи вимушені були звертатися в районні й обласні органи, з проханням продати їм техніку вже в 1958 р.

Загалом, на кінець 1958 р. колгоспи купили в МТС 108,4 тис. тракторів, 42,7 тис. зернозбиральних комбайнів і багато іншої сільськогосподарської техніки. Частина господарств розраховувалася за придбану техніку власними коштами, а економічно слабкі – отримали державні кредити. З МТС до колгоспів перейшли працювати 300 тис. трактористів і комбайнерів. У 1960 р. продаж техніки колгоспам завершився. Держава реалізувала їм 660 тис. тракторів і 300 тис. зернових комбайнів [14, 91]. Проте, незабаром відбулося підвищення цін на техніку, запасні частини та паливно-мастильні матеріали, що поставило колгоспи в досить скрутне фінансове становище. Крім цього, залишалась невирішеною проблема розрахунків колгоспів за придбану техніку. Згідно планів, передбачених законодавством,

вони мали поступово розраховуватися за придбану техніку до 1963 р.: в 1958 р. – 1095 млн. крб., 1959 р. – 1061, 1960 р. – 759, 1961–1963 рр. – 309. Проте, колгоспи оплачували техніку несвоєчасно і на середину 1958 р. до банку надійшли лише 269 млн. крб. [3, 17]. Борги колгоспів на 1961 р. сягнули вже 2 млрд. крб. [5, 145]. Отже, наміри М. Хрущова радикально змінити становище селянства не мали позитивних наслідків.

Був ще один суттєвий фактор, який полягав у тому, що через відсутність у господарствах інструкції Міністерства сільського господарства і Міністерства фінансів про порядок і умови продажу сільськогосподарської техніки, оцінювання вартості відбулося в окремих областях республіки вже після продажу, а розцінки на придбану техніку прийшли тоді, коли вона була вже передана. Це призвело до дезорганізації стосунків між державою і колгоспами [15, 165]. Так, у Житомирській обл., із 64 МТС у РТС реорганізувано 60, а 4 МТС (Олевська, Потіївська №2, Мархлевська і Городненська) – залишилися у звичному статусі, а із 727 колгоспів області, які придбали техніку, розраховувалися лише 63, тобто, 8,6% [5, 144]. На Вінниччині взагалі кілька разів змінювали ціни на техніку, яку вже передали колгоспам, а для більшості машин були відсутні технічні паспорти. Загалом, станом на липень 1959 р., в УРСР повністю розраховувалися, за придбану в МТС техніку, біля 1500 господарств, що становило трохи більше 10% [16, 227].

Слід відзначити, що, за умов екстенсивного ведення сільського господарства, зростання продуктивності праці прямо пов'язане зі зростанням капіталовкладень, але наприкінці 1950 – початку 60-х рр. їхній обсяг навіть зменшився. Продавши трактори й сільськогосподарську техніку колгоспам, держава включила їхню вартість до складу капіталовкладень у сільське господарство на 1958 р. При цьому сумарна кількість техніки не зросла, а колгоспи опинилися під тягарем значних боргів державі [4, 113].

Таким чином, продаж техніки колгоспам мав як позитивні, так і негативні наслідки. «Слабка сторона» була пов'язана насамперед з тим, що перед частиною колгоспів негайно постала проблема погашення кредитів, отриманих для придбання техніки. Тому вчасно і повністю розраховуватися за неї могли не всі господарства. Погашення боргу вимагало жорсткої економії, в тому числі на оплаті праці, що призвело до помітного зниження оплати трудовня. Швидка реорганізація спонукала також появу чисельних зловживань (завищення ціни на техніку, продаж не відремонтованих машин тощо).

1. Климів П.І. Колхозная деревня после сентябрьского Пленума ЦК КПСС (1953–1958) // *История СССР*. – 1959. – № 2.
2. Ольшевская Г.К. Реорганизация МТС и колхозы в 1958–1961 гг. // *Исторические записки*. – М., 1986. – Т. 114.
3. Еременко Л.В. Реорганизация машинно-тракторных станций и ее социальные последствия в 1958–1965 гг. (на материалах Украины): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – М., 1977.
4. Кульчицький С.В. Спроби реформ (1956–1964) // *Історія України*. – № 8.
5. Ровчак Л.В. Оплата праці робітників машинно-тракторних станцій України у 50-ті рр. // *Наукові праці: Зб. – Миколаїв, 2000. – Т. 5.*
6. Романюк І.М. Українське село у 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ ст. – Вінниця, 2005.
7. *Історія українського селянства / За ред. В. Смоля та ін.* – К., 2006. – Т. 2.
8. Шмелёв Т.И. *Аграрная политика и аграрные отношения в России в ХХ в.* – М., 2000.
9. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ), ф. 2, оп. 9, спр. 6079.*

10. Центральний державний архів громадських об'єднань країни (далі – ЦДАГО), ф.1, оп. 31, спр. 1007.
11. ЦДАВОУ, ф. 2, оп. 9, спр. 6079.
12. Панченко П., Мельник Ю. *Аграрна історія України: Навч. пос.* – К., 2007.
13. Тюрина А.П. *Об использовании специалистов в колхозном производстве (1950–1958 гг.) // Исторические записки.* – 1972. – № 89.
14. ЦДАГО, ф. 1, оп. 31, спр. 1008.
15. Завальнюк О., Рибак І. *Новітня аграрна історія України.* – Кам'янець-Подільський, 2004.
16. Петренко В.С. *Село на шляху піднесення: Зміни в складі, умовах праці і життя колгоспного селянства Української РСР (1951–1969 рр.).* – К., 1970.

Kulikova T.O. Sale of the IÖS' agricultural technique to the collective farms in the URSR in the 1958th–1959th. In the article are analysed the features of process of the MTS agricultural technique sale to the collective farms during the MTS reorganization in the 1958th.

Key words: technique, MTS, collective farm

І. С. Савицька

ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОЇ СИТУАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В 1964–1985 рр.

У статті проаналізовано антирелігійну політику влади, висвітлено її особливості та методи втілення. Досліджено становище православних громад і протестантських об'єднань республіки. Особливу увагу приділено динаміці змін у релігійній мережі та обрядовості, на основі архівних документів.

Ключові слова: антирелігійна політика, православні громади, протестантські об'єднання, атеїстична пропаганда, релігійна обрядовість

Релігія є одним із найважливіших факторів людської історії та невід'ємним складником у дослідженні повсякденного життя населення. На тлі доволі детально вивчених питань аграрної політики радянської влади і культурно-освітнього розвитку українського суспільства періоду 60–80-х рр. ХХ ст. залишається ще чимало малодосліджених проблем, зокрема й релігійного життя. Об'єктивне вивчення цієї сфери дозволить зробити ще один крок на шляху до цілісної картини тієї епохи. Мета цієї статті полягає у спробі аналізу релігійної ситуації на території України в 1964–1985 рр., особливостей та основних тенденцій в розвитку релігійного життя, дослідженні змін в кількості релігійних громад і релігійної обрядовості.

Епоха «застою» позначилася послабленням втручання держави в релігійні справи. Антирелігійні процеси, що мали місце наприкінці 1950 – у першій половині 60-х рр., хоч і продовжувалися, але в значно м'якшому вигляді. Це сприяло пожвавленню діяльності релігійних об'єднань та окремих осіб, особливо в перші роки правління Л. Брежнєва. Так, уповноважений Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Волинській обл. А. Федулов доповідною запискою зауважив: «Це виявляється, перш за все, в збільшенні кількості заяв і листів в різні урядові інстанції про реєстрацію нових сектантських об'єднань та поновлення діяльності православних церков; в збільшенні відправлення релігійних обрядів, зокрема хрещення дітей, та в значному збільшенні грошових прибутків релігійних громад. Так, в 1966 р. на 33 заяві було більше, ніж у 1965 р.; релігійних обрядів хрещення дітей лише в православних церквах було більше на 1208, вінчань шлюбів – на 35. Грошові прибутки за цей час збільшилися в православних церквах на 115896 крб., в сектантських об'єднаннях – на 5414 крб.» [1, 43].

Варто зауважити, що релігійна ситуація мала свої особливості насамперед на Західній Україні. Адже традиційною тут була пріоритетність загальнонародських духовних цінностей перед державними законами і полі-

тичними нормами, що зумовлювало міцні позиції церковних інститутів на цій території. Крім того, Західна Україна завжди була ареалом діяльності Української греко-католицької церкви, яка з 1946 р. перебувала у підпіллі. У записці від 1967 р., переданій Ватиканом посольству СРСР у Римі, ставилося питання про відновлення на території України багатьох греко-католицьких єпархій, створення Києво-Галицького патріархату української католицької церкви. У численних довідках відділу пропаганди і агітації ЦК КПУ того періоду зазначалося, що у західних областях республіки нелегально розповсюджується, виданий у Римі, молитовник і збірник релігійних пісень, що, на думку радянської влади, містить антикомуністичний та націоналістичний характер. Відзначалося також, що у Львівській, Закарпатській та деяких інших обл. є ряд випадків самовільного захоплення уніатами, знятих з реєстрації, церков і проведення у них релігійних служб. Усі ці події давали підставу для появи різноманітних чуток щодо реставрації греко-католицької церкви. У зв'язку з цим, радянська влада дала вказівку редакціям республіканських журналів «Людина і світ», «Наука і суспільство», «Соціалістична культура», «Український історичний журнал», «Блокнот агітатора» опублікувати науково-популярний та пропагандистський матеріал про реакційну суть уніатської церкви. Крім того, задля витіснення католицької літератури, видавництву «Карпати» дозволили видаги православний молитовник українською мовою, накладом 7 тис. примірників [2, 9].

Водночас було прийнято ряд постанов та указів, що стосувалися релігійного життя. Так, 13 серпня 1965 р. президія Верховної Ради УРСР прийняла постанову «Про деякі факти порушення соціалістичної законності щодо віруючих» [3, 39]. Радянське релігійне законодавство зазнало деяких змін. Було конкретизовано відповідальність за його порушення. Влада намагалася кожну дію, спрямовану проти релігійних об'єднань та віруючих, прикрити законом. Коли ж дії проти них носили відкрито незаконний характер, відповідальність покладалася не на закон, а на конкретних чиновників. Так, до прикладу, в одній з численних доповідних записок Уповноважений Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР по УРСР К. Литвин писав: «Мають місце факти грубого адміністрування відносно віруючих та церкви, з боку окремих посадових осіб місцевих органів влади у Волинській, Донецькій, Дніпропетровській, Ровенській, Хмельницькій, Херсонській, Чернівецькій областях, де практикуються накладення штрафів на пересічних віруючих лише за присутність їх дітей на молитовних зібраннях; штрафуються господарі квартир і будинків, які надають приміщення для проведення молитовних зібрань, не з'ясовуючи при цьому, хто є їх організатором та керівником. Мають місце і окремі випадки, коли дітей віруючих не приймають на роботу, відраховують з учбових закладів, видають характеристики із зазначенням приналежності до того чи іншого віросповідання. Такі характеристики видавалися у школах Херсонської та Запорізької областей» [4, 26].

Законодавчі ініціативи торкалися також обліку релігійних організацій та споруд, порядку розгляду скарг і заяв віруючих, атеїстичного виховання (зокрема постанова ЦК КПУ «Про посилення атеїстичного виховання населення» від 1971 р.) тощо [3, 39–42].

У 1964–1985 рр. радянськими і партійними органами було посилений фінансовий тиск на священнослужителів і духовні центри, значно скорочено місіонерську діяльність церкви, посилено «індивідуальну роботу» зі священниками, віруючими та їх сім'ями, спрощено процедуру закриття культових споруд і, відповідно, зня-